

В. С. Джос

ДІЯЛЬНІСТЬ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «КАМ'ЯНА МОГИЛА» У 2014-2018 РР.

В даній роботі проведено огляд діяльності археологічної експедиції Національного історико-археологічного заповідника «Кам'яна Могила» упродовж останніх п'яти років. За цей період експедицією було проведено: науково-рятивні розкопки кам'яних закладок в урочищі Червона гора та місцезнаходження з матеріалами доби енеоліту на території пам'ятки археології «Культовий комплекс Кам'яна Могила», наукові розкопки поселення «Кам'яна Могила – II», а також археологічні розвідки на території заповідника «Кам'яна Могила» та в межах його першої охоронної зони.

Ключові слова: археологічна експедиція, Кам'яна Могила, Секіз, розкопки, розвідки.

Вступ

Упродовж останніх п'яти років, діяльність археологічної експедиції Національного історико-археологічного заповідника «Кам'яна Могила» була спрямована на дослідження вже відомих пам'яток археології, а також на виявлення нових археологічних об'єктів на території заповідника «Кам'яна Могила» та в його зонах охорони (рис. 1).

Результати досліджень

У 2014 р. експедицією було проведено науково-рятивні розкопки кам'яних закладок, в основі так званої Червоної гори, яка є мисом правого корінного берега р. Молочної, який глибоко врізається в її заплаву. В результаті проведених робіт було досліджено мегалітичний культовий комплекс, до складу якого входило дві кам'яні закладки, якими було закладено залишки давніх вогнищ (Джос 2015).

Кам'яна закладка № 1, на момент її дослідження, мала ознаки пограбування, її плити лежали в задернованій воронці в явно зміщеному стані, а під ними добре простежувались залишки грабіжницького лазу (Джос 2015, с. 51). В той же час кам'яна закладка № 2, що знаходилась в 3.8 м на північний-схід від згаданої вище закладки, була виявлена в непотурбованому стані. В результаті дослідження даної закладки, під її плитами було простежено залишки давнього вогнища (Джос 2015, с. 51-52).

Досліджені закладки було складено з великих плит пісковика, які було доставлено до місця їх спорудження з пісковикового пагорба Кам'яної Могили. Слід зазначити, що серед плит обох закладок знаходились антропоморфні та зооморфні стели та плити, а на одній з них було нанесено петрогліфічне зображення тварини, можливо бика (Джос 2015, с. 51-52).

Враховуючи топографічне положення дослідженого об'єкта (розташування на підвищеному місці, яке панує над заплавою) та результати його археологічних досліджень, а саме: відсутність поховань під кам'яними закладками, присутність антропоморфних і зооморфних стел та плит, сліди використання вогню, можна висловити думку про його ритуально-обрядове призначення (Джос 2015, с. 52).

Що ж стосується датування дослідженого комплексу, то слід зазначити, що виявлені антропоморфні і зооморфні стели та плити мають досить архаїчний вигляд та мають чисельні аналогії серед матеріалів пам'яток доби енеоліту – ранньої бронзи як в долині р. Молочної, так загалом і в Північному Причорномор'ї. В той же час, під час досліджень на об'єкті виявлені фрагменти ліпної кераміки доби пізньої бронзи, які залягали дещо вище кам'яних закладок. Тому вирішення питання датування дослідженого комплексу, буде можливим лише в результаті проведення його подальших археологічних досліджень.

Упродовж двох польових сезонів 2015-2016 рр. археологічна експедиція заповідника проводила наукові розкопки поселення «Кам'яна Могила – II» (Джос 2016;

2018, с. 43), що розташоване на невисокому піщаному підвищенні в заплаві на південь та південний-схід від підніжжя пагорба Кам'яної Могили.

Досить довгий час уявлення про пам'ятку базувалися на основі коротких, досить суперечливих повідомлень В. М. Даниленка, які були наведені в його працях (1952, с.69; 1986, с. 12). Тому метою проведених робіт було встановлення меж пам'ятки, уточнення стратиграфії та культурної приналежності її культурних нашарувань.

За цей період, на пам'ятці було закладено ряд розвідувальних шурфів, виконано врізку в схил протитанкового рову, який поділяє пам'ятку на дві частини, а також проведені роботи в розкопі № 1, який було закладено в західній частині пам'ятки, майже на березі старика р. Секіз (урочище Червоне озеро).

В результаті проведених робіт було визначено приблизні межі пам'ятки, уточнено її стратиграфію, а також встановлено, що на її території залягають три різночасові культурні горизонти (Джос 2016, с.44; 2018, с. 43). Відразу під дерновим шаром, в верхній частині сірого гумусованого піску, залягає малонасичений знахідками культурний шар часів сарматського періоду. Дещо нижче, в середній та нижній частині шару сірого гумусованого піску та в верхній частині жовто-бурого піщаного ґрунту, залягає потужний культурний шар доби середньої бронзи (Джос 2016, с. 44; 2018, с. 43). Крім того, в нижній частині жовто-бурого піщаного ґрунту на межі з шаром дрібного пісковикового каміння, простежені залишки ще одного культурного шару, який представлений невеликою кількістю знахідок (Джос 2018, с. 43). Скоріш за все, ці знахідки можна пов'язати з малопотужним культурним шаром доби раннього енеоліту, про який згадує в одній зі своїх праць В. М. Даниленко (Даниленко, 1986, с. 44).

Найбільш цікавим виявився другий, досить потужний (до 0,8 м), культурний шар пам'ятки, який на сьогоднішній день можливо датувати перехідним періодом від доби середньої до пізньої бронзи та віднести до кола пам'яток типу Бабіне (Джос 2016, с.45; 2018, с. 43).

У 2016 р. експедицією було проведено науково-рятивні розкопки на території пам'ятки археології національного значення «Культурний комплекс Кам'яна Могила». Об'єктом дослідження стало місцезнаходження з крем'яним інвентарем, розташоване між місцезнаходженнями з петрогліфами № 9 та № 51а, що знаходилося під загрозою руйнування (Джос 2017; 2018, с. 43-44).

В результаті проведених робіт було розчищено розщелину між пісковиковими плитами, яка була заповнена піском темно-коричневого забарвлення, який був насичений великою кількістю дрібних уламків пісковикової породи, серед яких залягали вироби з кременю, кварциту, пісковіку та сланцю (Джос 2017, с. 31-32; 2018, с. 43-44).

Серед виявлених знахідок найбільш показовим є крем'яний комплекс, представлений ножеподібними пластинами з ретушшою та без неї, скребачками різних типів, гострокінцевими ножами на пластинах із струмчастою ретушшою, значною кількістю вістерь стріл підтрикутної форми з двобічною ретушшою, різцями на пластинах та перфораторами, який можна датувати добою розвинутого енеоліту (Джос 2017, с. 32, рис. 1-4; 2018, с. 44).

Досить цікавим є те, що серед виявлених знахідок можливо виділити цілий ряд спеціалізованих знарядь (пісковикові абразиви, крем'яні та кварцитові різці), які могли використовуватись під час створення петрогліфічних зображень (Джос 2017, с. 32).

Вочевидь, виявленні під час дослідження даного місцезнаходження знахідки є залишками перевідкладеного культурного шару енеолітичної стоянки, яка розташовувалась в північно-західній частині схилу пагорба Кам'яної Могили (Джос 2017, с. 30, 33-34). Залишки цієї стоянки у вигляді окремих місцезнаходжень з перевідкладеними археологічними матеріалами, що залягають в розщелинах між пісковикових плит, в різні роки були досліджені О. М. Бадером (Михайлов 2005, с. 48,

рис. 7: 1-5), М. Я. Рудинським (1961, с. 113-118), В. М. Даниленком (1986, с. 69-70, рис. 22-25) та Б. Д. Михайловим (2005, с. 69-70, 81-82, 97, рис. 49-50, 73, 75, 110-113).

Крім того, під час дослідження даного місцезнаходження були виявлені нові, до того невідомі петрогліфічні зображення, які є проміжною ланкою між петрогліфами Грота Мамонта-Бика та місцезнаходженням з петрогліфами № 51а (Джос 2017, с. 33-34; 2018, с. 44).

У 2017 р. археологічною експедицією було проведено археологічні розвідки на території першої охоронної зони заповідника (Джос 2019). Археологічними розвідками була обстежена ділянка заплави, розташована на правому березі р. Молочної, яка прилегла до сухого річища старика р. Секіз (Джос 2019, с. 52).

В результаті проведених робіт було обстежено чотири вже відомі пам'ятки археології – пізньопалеолітине місцезнаходження «Секіз – I», поселення доби енеоліту «Секіз – II», енеолітична стоянка «Секіз – III», стоянка доби пізнього палеоліту, енеоліту – ранньої бронзи, часів сарматського періоду та середньовіччя «Кам'яна Могила – V», а також виявлено та обстежено два нових археологічних об'єкти – поселення доби неоліту – енеоліту, скіфо – сарматський період та середньовіччя «Секіз – IV» та стоянку часів пізнього енеоліту – середньої бронзи, скіфського періоду та середньовіччя «Секіз – V» (Джос 2019, с. 52).

У 2018 р. експедицією проведено додаткові археологічні розвідки на території заповідника «Кам'яна Могила». В результаті проведених робіт на лівому березі урочища «Червоне озеро» було виявлено новий, до того невідомий дослідникам археологічний об'єкт – стоянка «Кам'яна Могила – VI».

Виявлена стоянка характеризується заляганням на її території трьох культурних горизонтів. Відразу під дерновим шаром, в верхній частині темно-сірого гумусованого піску, залягає малонасичений знахідками культурний шар часів сарматогунського періоду. В нижній частині цього ж ґрунтового шару простежено малопотужний культурний горизонт з матеріалами доби пізньої бронзи та раньоскіфського періоду. Нижче, в товщі сірого суглинку та в верхній частині темного гумусованого суглинку, залягає насичений знахідками культурний шар доби енеоліту.

Висновки

За останні п'ять років діяльності археологічної експедиції Національного історико-археологічного заповідника «Кам'яна Могила» було здійснено: науково-рятивні розкопки двох археологічних об'єктів, що знаходились під загрозою руйнування, дослідження багатошарового поселення «Кам'яна Могила – II», а також археологічні розвідки на території заповідника та в межах його першої зони охорони.

В результаті науково-рятивних розкопок кам'яних закладок в урочищі «Червона гора» було досліджено мегалітичний культовий комплекс, матеріали якого розширюють наші уявлення про духовну культуру степових племен доби енеоліту – бронзи.

Результати науково-рятивних досліджень місцезнаходження з матеріалами доби енеоліту на території пам'ятки археології «Культовий комплекс Кам'яна Могила», мають важливе наукове значення, оскільки за їх допомогою можна вирішити ряд важливих питань пов'язаних з датуванням, культурною приналежністю та інтерпретацією петрогліфів Грота Мамонта-Бика.

Нові дослідження багатошарового поселення «Кам'яна Могила – II» дозволили по-новому поглянути на стратиграфію та культурну приналежність його культурних нашарувань. Середній шар даного поселення, який можливо віднести до пам'яток культурного кола Бабіне, є досить перспективним для подальшого дослідження, оскільки це єдина відома на сьогоднішній день поселенська пам'ятка перехідного періоду від доби середньої до пізньої бронзи в Північно-Західному Приазов'ї.

Під час археологічних розвідок на території заповідника та в межах його першої зони охорони, виявлено три нові поселенські пам'ятки які доповнюють архео-

логічну мапу мікрорегіону та разом з вже відомими археологічними пам'ятками, що розташовані навколо пагорба Кам'яної Могили, вказують на безперервність історичних процесів в даному регіоні від періоду пізнього палеоліту до часів середньовіччя.

ЛІТЕРАТУРА

Даниленко, В. М. 1952. Приазовська експедиція 1947 р. *Археологічні пам'ятки УРСР*, IV, с. 67-69.

Даниленко, В. М. 1986. *Кам'яна Могила*. Київ: Наукова думка.

Джос, В. С. 2015. Дослідження кам'яних закладок біля селища Мирне на Мелітопольщині. В: Болтрик, Ю. В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2014*. Київ: ІА НАНУ, с. 51-52.

Джос, В. С. 2016. Дослідження поселення «Кам'яна Могила – II» в Північному Приазов'ї. В: Болтрик, Ю. В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2015*. Київ: ІА НАНУ, с. 44-45.

Джос, В. С. 2017. Результати науково-рятивних розкопок енеолітичного місцезнаходження на території пам'ятки археології «Культурний комплекс Кам'яна Могила» в 2016 р. *Вісник НІАЗ «Кам'яна Могила»*, II, с. 30-35.

Джос, В. С. 2018. Роботи в Національному історико-археологічному заповіднику «Кам'яна Могила». В: Болтрик, Ю. В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2016*. Київ: ІА НАНУ, с. 43-44.

Джос, В. 2019. Археологічні розвідки в охоронній зоні Національного історико-культурного заповідника «Кам'яна Могила». В: Болтрик, Ю. В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2017*. Київ: ІА НАНУ, с. 52-53.

Михайлов, Б. Д. 2005. *Петрогліфи Кам'яної Могили: Семантика. Хронологія. Інтерпретація*. Київ: МАУП.

Рудинський, М. Я. 1961. *Кам'яна Могила (корпус наскельних рисунків)*. Київ: АН УРСР.

REFERENCES

Danylenko, V. M. 1952. Pryazovska ekspedytsiia 1947 r. *Arkheolohichni pamiatky URSR*, IV, s. 67-69.

Danylenko, V. M. 1986. *Kamiana Mohyla*. Kyiv: Naukova dumka.

Dzhos, V. S. 2015. Doslidzhennia kamianykh zakladok bilia selyshcha Myrne na Melitopolshchyni. V: Boltryk, Yu. In: (red.). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2014*. Kyiv: IA NANU, s. 51-52.

Dzhos, V. S. 2016. Doslidzhennia poselennia «Kamiana Mohyla – II» v Pivnichnomu Pryazov'ї. V: Boltryk, Yu. In: (red.). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2015*. Kyiv: IA NANU, s. 44-45.

Dzhos, V. S. 2017. Rezultaty naukovo-riativnykh rozkopok eneolitychnoho mistseznakhodzhennia na terytorii pamiatky arkheolohii «Kultovyi kompleks Kamiana Mohyla» v 2016 r.. *Visnyk NIAZ «Kamiana Mohyla»*, II, s. 30-35.

Dzhos, V. S. 2018. Roboty v Natsionalnomu istoryko-arkheolohichnomu zapovidnyku «Kamiana Mohyla». V: Boltryk, Yu. In: (red.). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2016*. Kyiv: IA NANU, s. 43-44.

Dzhos, V. 2019. Arkheolohichni rozvidky v okhoronni zoni Natsionalnoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka «Kamiana Mohyla». In: Boltryk, Yu. V. (red.). *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2017*. Kyiv: IA NANU, s. 52-53.

Mykhailov, B. D. 2005. *Petrohlify Kamianoi Mohyly: Semantyka. Khronolohiia. Interpretatsiia*. Kyiv: MAUP.

Rudynskiy, M. Ya. 1961. *Kamiana Mohyla (korpus naskelnykh rysunkiv)*. Kyiv: AN URSR.

V. S. Dzhos

ACTIVITY OF THE ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION OF THE NATIONAL HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL RESERVE «STONE TOMB» IN 2014-2018

During the last five years, activity of the archaeological expedition of the National historical and archaeological Reserve “Stone Tomb” was aimed at the discovery of new, as well as the study of the already known archaeological monuments located on the territory of the “Stone Tomb” and in its security zones.

In 2014, the expedition carried out scientific and rescue excavations of stone constructions, based on the Red Mountain, which is the cape of the right coast of the Moloch-

na River. As a result of the works, the megalithic ritual complex was studied, which included two stone constructions, which were laid with the remnants of ancient fireplace.

In 2015-2016, the archaeological expedition carried out scientific archaeological excavations of the Kamyana Mohyla II settlement. As a consequence of the works, approximate boundaries of the monument were established, and the cultural affiliation of its archaeological layers was specified. The most interesting was the second cultural layer of the monument, which is possible to date from the transitional period from the Middle to Late Bronze age.

In 2016 scientific and rescue excavations were carried out on the territory of the monument of archaeology "Cult complex Stone Tomb". The object of the study was the site with a flint inventory, located between the sites with petroglyphs number 9 and number 51a. As a result of the works, a large number of finds were discovered which could be dated to the age of the Eneolithic (Copper Age). Among the discovered finds it is possible to highlight specialized tools for applying petroglyphs, which allows to solve the issue of dating pictures from the Ox grotto.

In 2017-2018, during the archaeological reconnaissance in the floodplain of the right bank of the Molochna River, along the old dry channel of the Sekiz River, the expedition discovered three new settlements. Newly discovered monuments complement the archaeological map of the region, and with the already well-known archaeological monuments located around the Stone Tomb hill, they indicate the continuity of historical processes in the region, from the time of the late Paleolithic to the Middle Ages.

Keywords: archaeological expedition, Stone Tomb, the Sekiz River, excavations, archaeological reconnaissance.

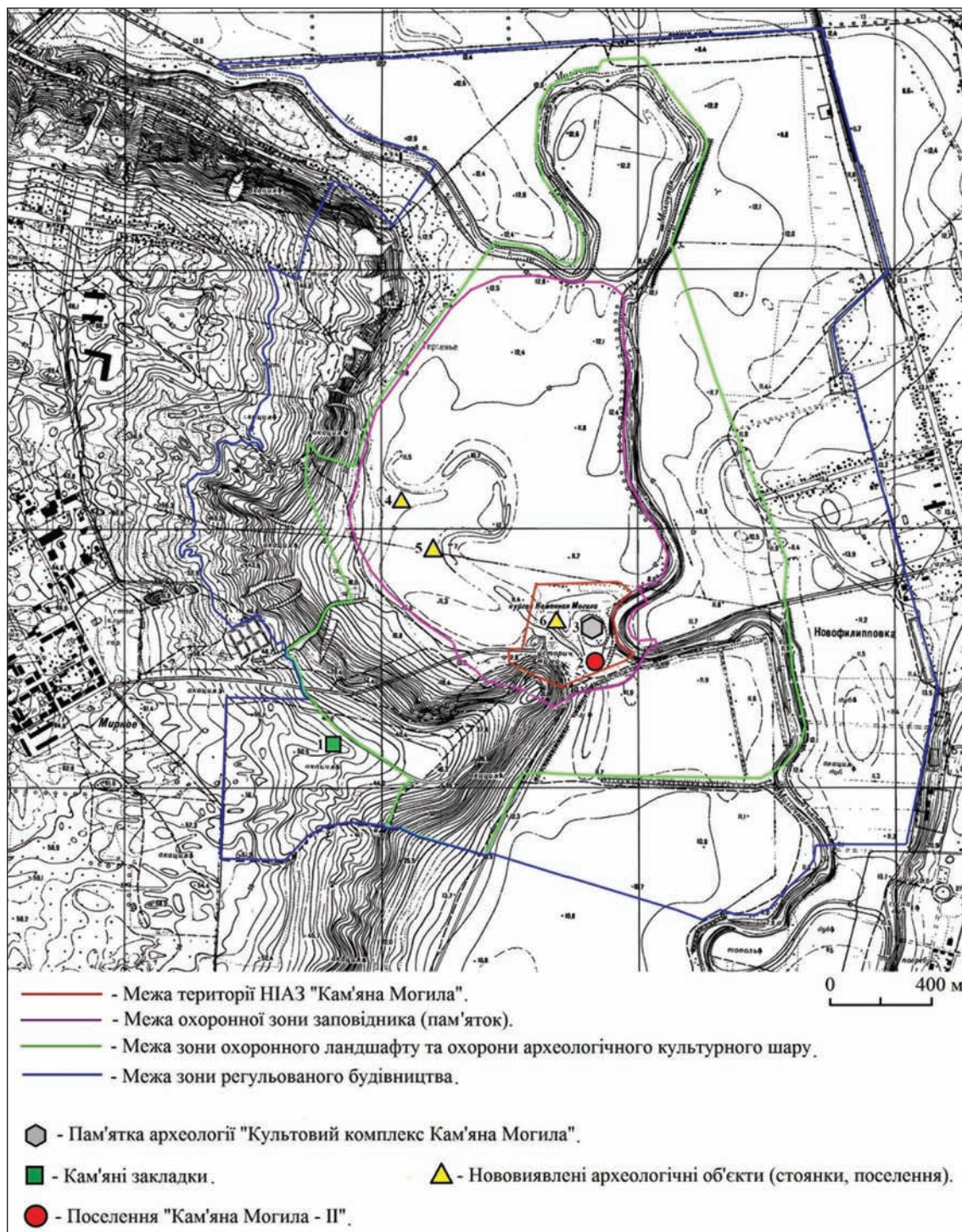

Рис. 1. Мапа території Національного історико-археологічного заповідника «Кам'яна Могила» та його зон охорони, з позначенням пам'яток та об'єктів археології досліджених в 2014 - 2018 рр.: 1 - кам'яні закладки в урочищі Червона гора; 2 - поселення «Кам'яна Могила - II»; 3 - місцезнаходження з матеріалами доби енеоліту на території пам'ятки археології «Культовий комплекс Кам'яна Могила»; 4 - поселення «Секіз - IV»; стоянка «Секіз - V»; стоянка «Кам'яна Могила - VI»